

PRILOG ZA HISTORIJU 1917. GODINE

Dokumenti, koji se ovdje objavljuju, nalaze se u arhivu Jugoslavenskog odbora, koji se čuva u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Originali svih triju dokumenata nalaze se u svežnju 108, dok se u svežnju 8 nalazi prijepis drugog i prijepis prve strane trećeg dokumenta. Osim toga dr. Ante Mandić, autor ovih dokumenata, posjeduje njihove prijepise u svojoj arhivskoj zbirci.

Dr. Ante Mandić, kojega je Prvi svjetski rat zatekao u Rusiji, stupio je ubrzo u vezu s Jugoslavenskim odborom u Londonu, tako da mu je već sredinom srpnja 1915 povjereno vođenje Odborove kancelarije u Petrogradu.¹ Na toj dužnosti dočekao je 1917 i Ruskú revoluciju. Živeći u Petrogradu, imao je prilike, da bude njen neposredni svjedok, te je poslao niz izvještaja o ruskim revolucionarnim događajima za vrijeme dvovlašća između Februarske i Oktobarske revolucije Jugoslavenskom odboru u London, koji su danas pohranjeni u spomenutom arhivu.

Među tim izvještajima posebnu pažnju zaslužuju dva protokola s izjavama Sretena Kašikovića od 15. odnosno 22. srpnja 1917 i 14. točka iz opširnog izvještaja, pisanog od 29. lipnja do 8. kolovoza 1917, a koji je u London, zajedno s priloženim protokolima, zaprimljen 31. kolovoza iste godine.

Osim Mandića, Jugoslavenski odbor u Londonu predstavljao je u Rusiji još dr. Franko Potočnjak, ali je on već u početku 1917 napustio Rusiju.² Zamijenio ga je dr. Milivoj Jambrišak, koji je u Rusiji proveo vrijeme obiju revolucija, boraveći naizmjenice u Petrogradu i Odesi.³

Srpsku vladu, koja se tada također nalazila u emigraciji na Krfu, predstavljalo je u Rusiji poslanstvo u Petrogradu na čelu s poslanikom dr. Miroslavom Spalajkovićem. Kako su Spalajkovićeve veze sa carističkim i izrazito desničarskim krugovima bile općenito poznate, on je odmah po izbijanju Februarske revolucije postao persona non grata, tako da je morao napustiti Petrograd i živjeti s porodicom u Kuokkali u Finskoj.

Osim ovih glavnih aktera treba spomenuti i grupu hrvatsko-slovenskih separatista, među kojim je Krunoslav Heruc — ili, kako se u Rusiji zvao Geruc — bio izvanredno agilan. Osnovao je u Moskvi »Rusko-hrvatsko društvo Juraj Križanić« i stajao u uskoj vezi s ruskim vlastima, dok je Slovenac Tuma izdavao u Petrogradu list »Jugoslavija«. Oni su nastojali, formirati i posebne jedinice od zarobljenih Slovenaca i Hrvata ali nisu u tome imali većeg uspjeha.

No u Rusiji je postojao još jedan, i to veoma značajan, faktor: »Srpski dobrovoljački korpus« u Odesi. Njegov službeni početak pada u siječanj 1916, kada je car Nikolaj II. lično odobrio osnivanje dobrovoljačkog odreda, sastavljena od

¹ Dr. Ante Mandić, Fragmenti za historiju ujedinjenja, izd. JAZU, Zagreb 1956, str. 43.

² Franko Potočnjak, Iz emigracije IV. U Rusiji, Zagreb 1926.

³ Milada Paulova, Jugoslavenski odbor, Zagreb, 1925.

Južnih Slavena, bivših austro-ugarskih vojnika i časnika, koji su se našli u ruskom zarobljeništvu. Odred je ubrzo prerastao u diviziju sastavljenu u većini od prečanskih Srba, koja je tokom kolovoza i rujna sudjelovala u borbama na rumunjskoj fronti u Dobrudži protiv bugarskih i njemačkih snaga. Dobrovoljci su se u tim operacijama istakli vanrednim junaštvom, ali su zbog nedovoljne opreme pretrpjeli velike gubitke. Sudjelovanje na stranoj fronti i teški materijalni uvjeti zasjenili su prvotno oduševljenje.

Međutim, najopasnije nepravilike nanosilo je dobrovoljačkom zboru političko pitanje, ono isto, s kojim su bili tada opterećeni svi naši politički odnosi. Of. ciri upućeni s Krfa imali su instrukcije od Pašića, »da je potrebno da se od raznih dobrovoljačkih jugoslavenskih elemenata bivših austriskih vojnika dobiju čvrste, solidne, disciplinovane i srpskim idejama zapojene i oduševljene jedinice«. ⁴ Dobrovoljci Hrvati i Slovenci, a često i Srbi, odupirali su se takvom kursu, te su iz tih suprotnosti niknuli sporovi, često veoma krvavi, kao onaj u kasarni na Kuljиковu polju, kada je poginulo 13, a bilo ranjeno 18 dobrovoljaca.

Članovi Jugoslavenskog odbora nastojali su, koliko su mogli, da prilike saniraju. Osim Mandića djelovao je u Odesi Potočnjak, a nakon njega, i to baš u vrijeme revolucije, Jambrišak. Izdavan je list »Slavenski Jug«, a u pomirljivom su duhu nastupali i neki srpski intelektualci, ali sve to bez osobitog uspjeha.

U listopadu 1916 formiran je korpus, na čije čelo je došao s Krfa kraljev ađutant Mihailo Živković, prozvan »gvozdeni general«. Tada je izbila teška kriza. Silom unovačeni dobrovoljci, nazvani »silovoljci«, u tisućama su nakon krvavih izgreda, napuštali korpus, vraćajući se većinom u zarobljenišтво.

Druga još veća kriza izbila je poslije Februarske revolucije. Disidentski pokret zaprijetio je potpunim rasulom; iz korpusa je tada istupilo 12.735 dobrovoljaca. Tek tada su se vladajući krugovi na Krfu trgnuli. U travnju su plaće srbijanskih i drugih oficira izjednačene, a »Srpski dobrovoljački korpus« promijenio je ime u »Dobrovoljački korpus Srba, Hrvata i Slovenaca«. Disciplina je ponovo učvršćena. Prednjačila je štabna četa; bio je to četnički ili komitski odred dobrovoljaca, koji je prije operirao u Istočnoj Srbiji.

Za velik dio osoba, koje se navode u objavljenim dokumentima, mogu se naći podaci u knjizi dr. A. Mandića, Fragmenti za historiju ujedinjenja. Ipak, radi neposrednog razumijevanja teksta, potrebno je još spomenuti, da je Petrajev bio pomoćnik ministra vanjskih poslova Tereščenka u Privremenoj vladi i Mandićev lični prijatelj. On je, uz Miljukova i još neke utjecajne Ruse, mnogo koristio radu Jugoslavenskog odbora u Rusiji. Grof Tatiščev bio je direktor kancelarije Ministarstva vanjskih poslova. Dr. Živko Nežić bio je zastupnik u bosansko-hercegovačkom Saboru, a kao emigrant boravio je tada u Petrogradu. ⁵

U originalu su sva tri objavljena dokumenta otkucana strojem, latinicom, dok je posljednji pasus drugog protokola pripisan tintom. Kod objavljivanja držali smo se potpuno originala, tako da su ispravljene samo očite pogreške kod tipkanja.

⁴ Jugoslavenski korpus u Rusiji 1914—1918, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1954, str. 20.

⁵ Na njega se odnosi dokumenat br. 160 u »Fragmentima za historiju ujedinjenja«, str. 240—242.

Međutim, treba upozoriti na umetak riječi »poslanik« pri kraju drugog protokola, koja je unesena u ostavljeni prostor tintom, očito u isto vrijeme, kada je dodan spomenuti pasus, dakle 28. srpnja. Budući da se poslanik Spalajković tada nije nalazio u Odesi, nego u Kuokkali, nema nikakve sumnje, da je mjesto »poslanik« trebalo staviti »general«, jer se navedene riječi mogu odnositi jedino na komandanta korpusa, generala Živkovića.

Osim Mandićevih izvještaja, koji se ovdje priopćuju, o istom predmetu, koliko je zasada poznato, postoji još samo jedan sačuvani dokumenat: memorandum dr. Radoslava Jovanovića, Hercegovca, jednog od naprednijih srpskih intelektualaca, koji je u Petrogradu podržavao uske veze s publicističkim i naučnim krugovima. On se poslije Oktobarske revolucije nastojao približiti boljševicima, i čini se, da je stupio u kontakt sa samim Lenjinom, radi čega je, nakon povratka u zemlju, bio izložen različitim šikanama. Jovanović je još 1918 uputio Sovjetskoj vladi opširan memorandum pod naslovom: »Istinoe otnošenje jugoslavjanskoj nacii k velikoi voine narodov i k ruskoj revoljucii«. Relevantni pasus iz tog memoranduma, koji se čuva u Arhivu Srpske akademije nauka,⁶ glasi:

»Poslije julskog ustanka boljševika u Petrogradu iz Odeze je pobjegla iz Srpskog korpusa cijela grupa nacionalnih revolucionara, nesumnjivo ni od koga potkupljeni, da ubiju I. Lenjina, i moj najbliži suradnik, član Jugoslavenskog komiteta u Londonu, specijalno ostavljen u Rusiji, imao je mnogo muke, da pronađe ove fanatike i da ih vrati natrag u korpus.«

Ni u literaturi nije ova značajna epizoda iz g. 1917 bila dosada nigdje spomenuta.*

DOKUMENTI

I.

— Jučer dne 2./15. jula 1917. dođe k meni večerom gospodin Sreten Kašiković narednik-đak štabne (komitske) čete u Korpusu Srba, Hrvata i Slovenaca u Odesi te mi po nalogu gosp. Dra. Jambrišaka ispriповjedi slijedeće:

— da je prošlog mjeseca došao u Odesu ruski častnik Lipovac, sin generala Lipovca, koji je odmah stupio u nekakove pregovore sa narednikom komitske čete Savom Čurićem, s kojim je 13. juna večerao u međunarodnoj gostionici te mu — po slovima Čurića — darovao 50 rub.; da je na to Čurić na Vidov dan počeo zvati neke momke na razgovore u četiri oka, na što su isti počeli odilaziti iz kasarne te se u nju više i ne povratili; da je na drugi dan u četi manjkalo deset najsposobnijih i najpouzdanijih četnika (narednici Sava Čurić, Simo Vukotić, podnarednici Todor Iličić, Radoslav Todorović i Dušan Ostojić, kaplari Mehmed Zvono, Pavle Pušar i Drago Spajić, redovi Sava Semiz i Borislav Gojković, a izim njih posilni pukovnika

⁶ Arhiv SAN, Inv. broj 9.845, str. 11—12. Ovaj podatak dugujem sa zahvalnošću dr. B. Hrabaku, koji me je na nj upozorio, i D. Đorđeviću, koji je relevantni pasus prepisao i poslao mi.

* Veliku zahvalnost dugujem dr. Anti Mandiću na ljubeznosti, s kojom mi je, tokom jedne vanredno zanimljive i sadržajne korespondencije potkraj 1957. dao najautentičnije tumačenje historijskih dokumenata, kojima je on autor. Samo zahvaljujući njegovim naknadnim podacima mogao sam ove dokumente pripremiti za objavljivanje u Historijskom Zborniku i napisati opširniji prikaz ovih događaja u časopisu »Republika« XIV, 1958, br. 1.

Lukičevića te dva momka iz štabnih posilnih), što je njemu, Kašikoviću, dalo u oči te ponukalo da stvar istraži; da je zatim ustanovio da su sobom zvali i nekog Radišića iz 1. puka, koji nije s njima pošao, jer ga je njegov bratić odgovarao od toga; na to je komandant čete kap. Rajković telefonički javio sve to komandantu stana puk. Kerstiću, koji se informirao jesu li ti ljudi pouzdani te odakle su, te na jasni odgovor Rajkovića, odnosno na odgovor, da su iz Bosne i Hercegovine, odgovorio: »dobro«, tako da je Rajković mislio, da štab za tu stvar znade. Kašikoviću je ipak stvar bila sumnjiva te je pošao k Dru. Jambrišaku, koji je upozorio generala, koji je na to naredio da se istraži, tko je te ljude odveo, kamo i zašto; Kašiković je ustanovio, da su se momci s jednim ruskim oficirom na automobilu odvezli na jedan kolodvor u okolici Odese, da su momci pred odlaskom bili pri novcu te da je Lipovac otišao iz Međunarodne gostione, gdje je stanovao, dne 15. juna t. j. na Vidov dan, kao i momci. On je to saopćio generalu, koji mu je naredio da otputuje u Petrograd te da vrati momke pod svaku cijenu izvijestivši ponajprije poslanika Spalajkovića. Kad je 28. p. m. on već morao otputovati, dobio je on niže navedeno pismo Mehmeda Zvono, koje bje od komandira otvoreno i saopćen generalu.

Pismo Mehmeda Zvono, đaka kaplara, bez datuma, omot nosi poštanski pečat Petrograd—Carskoe Selo 24. 6. 917. Prva i četvrta stranica napisane su olovkom, te u njima se Zvono ispričuje, što je pošao ad infera, a da se nije od Kašikovića oprostio. »Kako se piše limunom znadeš — praznu stranu grij. Svi, koji su otišli na Vidov dan, ovdje su i svi će se vratiti poslije svršena djela u svoju jedinicu, ako koji ne pogine, a to ćeš čuti. Slobodno objavi četnomu koman-vodniku, a možeš i samom generalu, što sam napisao.«

Druga i treća stranica popisane su limunom i glase: »Da ti objasnim zašto smo se udaljili iz Odese. Ovdje je osnovan jedan klub, kome je zadaća da Lenina i njegove glavne agitatore, njih dvanaest na broju, zatvori i sa ovog svijeta ukloni. Mi nijesmo mogli nikako javiti se jer mi nijesmo htjeli da korpus službeno imade posla sa ovom stvari. Sad je ofanziva počela, a ti se ljudi pačaju u vojne stvari, za to se oni moraju ukloniti. Sredstva su sva tu. Ovim djelom mi mislimo pomoći našoj općoj stvari. Za to se nemojte uzrujavati, što smo se mi Srbi morali baš naći. Lud nijesam, to znadeš, a za moje poštenje mogao si se uvjeriti otkad smo zajedno. I Geruc i Tuma će usput na onaj svijet. Za to ti ja jamčim. Samo moraš pisati Živku (sciļ. Dr. Nežiću) ti da je istina, jer ću se morati informirati kod njega za neke stvari. Možda ćemo ovdje i izginuti; ne znam ništa, ali ostati će bar spomen o ovoj našoj četici. Što će se dogoditi u Petrogradu ovih dana, čuti će se. Za sada mi ostaj zdravo i do sretnog viđenja, ako Bog da. Tvoj Mehmed Zvono. m. p.«

Oko 12. sati noći telefonirao sam g. Petrajevu, kome sam saopćio svu stvar, ne navadajući imena i detalja. On mi je rekao da leži već u krevetu te me zamolio obzirom na važnost te stvari, da odmah govorim s Tatiščevim i da mu sve rastumačim. Ovome sam također stvar sumarično saopćio bez detalja, jer sam za to imao neke razloge, te sam htio prepustiti stvar sudu poslanika. Tatiščev me molio da napišem imena tih dobrovoljaca te u razgovoru rekao: »dakle oni namjeravaju smaknuti ove... ljude! Zapisao si je naslov Kašikovića te rekao da će odmah telefonirati štabu glavnokomandujućega, da preduzmu potrebne mjere te da će onda izvijestiti mene. Zapisao si je naslov Kašikovića t. j. moj te upozorio, da će se vojne vlasti eventualno obratiti na Kašikovića.

Iz poslaničtva se javilo g. poslaniku, da dođe sutra amo. U 6. sati pp. dne 3. o. m. pošli smo Kašiković i ja k Petrajevu, koji nam je zahvalio te rekao, da je

vojna vlast poduzela sve potrebne mjere; preporučio nam je, da za svaki slučaj idemo u štab glavnokomandujućega, da pomogne Kašikoviću, da nađu svoje ljude.

U štabu nas je ađutant poveo k gen. Polovcevu, kod kojega se nalazio njegov pomoćnik. On nas je saslušao sa finim posmjehom na usnicama, nije nas pitao za detalje premda je moje pripovijedanje bilo veoma zbijeno te kad sam svršio me je uljudno s posmjehom zapitao: »da, ali čime Vam mogu ja zapravo služiti? Zar da zaštitim Lenina? (Ohranjat li mnje Lenjina?)«. Ja sam mu odgovorio, da nijesam kao ne-Rus mjerodavan, da odgovorim na to pitanje, nego da me stvar u prvom redu interesira sa stanovišta odgovornosti, koju želimo zbaciti sa sebe, te škandala, koji se može dogoditi uslijed tog umiješavanja; a onda da se radi o tome, da uzmogne Kašiković ispuniti nalog svog generala te dovesti izbjeglice natrag u Odred. I glede toga da molimo njegovu pomoć. On je rekao da će dati potrebne naloge »kontrazvjednom odjelu« te da će nam javiti uspjeh. I zapisao si je na komad papira: »Iz Odeskog korpusa Srbskog pobjeglo 14 dobrovoljaca. Gdje su oni?« O tome, da li je on o stvari štogod znao već prije, nije ni riječi rekao.

Petrograd, 3/16. jula 1917.

II.

14. Kad sam već kod ovih štorija, pa da Vam još ispričam moju najnoviju nepriliku. Poslanik se Spaljčković na mene ljutio, što sam ono javio historiju s komitama ministarstvu. Ja sam mu se ispričao te tumačio, da sam to uradio samo radi toga, što je on bio u Finlandiji, otkale se tekar 4. o. m. vratio te da sam to odmah drugi dan javio njegovim dvim starijim tajnicima. On mi je odgovorio, da je to baš nezgodno bilo. Možda da sam ja zaista pogriješio: poslanik je naime imao o tome već brzoglas u rukama, ali je navlaš zatezao radi toga, da vidi što će iz te stvari izići i da li je uputno, da on u opće štogod poduzme. Kašikoviću je poslanik također rekao, da smo slabo uradili, što smo to doveli do znanja ministarstva, jer smo mu oteli mogućnost operirati u svakom smjeru: uspjeh u tom pitanju bi po mnijenju poslanika mogao pribaviti Srbiji zahvalnost cijelog svijeta, kako što bi se također bilo dogodilo, da su Rusi primili njegov predlog, da se upotrijebi korpus za umirenje nemira i stvaranje reda u Rusiji. S jedne strane uviđam, da imade on pravo; ali uviđam također, da bismo se bili mogli smrtno kompromitirati i mene je vodila baš misao, da se diskretno ogradimo protiv toga, da padne odgovornost na nas radi čina, glede kojega bi si Rusi možda ruke trli, dočim bismo mi došli opet na glas kao atentatori i tuđi žandari. K tome pozitivno znamem, ili bar od veoma pouzdanih lica, da imade vlada u rukama neke akreditive, koji kompromitiraju Lenina kao nje-mačkog agenta, te da će za par tjedana buknuti krupan škandal sa marksimalistima. Ako je tome tako, onda nema smisla da se čeka, jer to čekanje ne može biti drago vladi koja želi rađe vidjeti Lenina kao zločinca nego li kao mučenika za ideju.

III.

9./22. jula 1917.

G. Kašiković informira:

Jučer na Newskom odilazeći od Dra. Mandića susretnem crnomanjastog Mehmeda Zvono u novoj ruskoj kozačkoj uniformi; opazivši me on se naglo okrene i skoči u prolazeći tramway; ja za njime. Na Puškinskoj skoči on na hodu iz tramwaya, ja

isto, pa obojica, bjegom, po toj ulici. On u izvoščik, a ja trkom, a onda izvoščikom za njime, te ga stignem kod Carskoselske stanice. Razložio sam mu, da znamem za Lipovčevu aferu i sve ostalo i on mi pripovijedao, da se nalaze sva četrnaestorica u kozačkom partizanskom odredu u Srednjoj Rogatki kod Carskog Sela. Pošli smo vlakom u Rogatku, gdje sam pokupio petoricu njih te se otputismo u jednu kavanu u Carskom Selu.

Pripovijedali su mi: da se Lipovac stavio u dogovor sa Ćurićem i Vukotićem, koji su onda rekrutirali ostale; da je svrha ona, o kojoj mi poslao pismo; da su u Odesi dobili ruske putne isprave i svaki po 50 rub. te putne karte II. razreda, a putem da ih je Lipovac gospodski hranio jajima, šunkom, vinom te platio oko 100 rub. samo za čajeve u vagonu; da su ih u Petrogradu povelili u palaču grofa Voroncova, gdje su ostali šest dana; tu ih uputili u stvar te im rekli, da imaju da uapse Lenina i da ga maknu; uzete im mjere za vojničko i civilno odijelo te dobili od grofa po 40 rub., a izim toga im je grof darežljivo davao razne iznose; da su putem Zvona učinili grofu predstavku u smislu, da su pripravnici učiniti sve ako to zaista koristi Rusiji, korpusu i našoj stvari, ali ako se ih prevari, da će on i grofa i njegove prijatelje pobiti; da ih je grof umirio, ali da su svejedno Zvono, Iličić, Todorović, Pušara i Ostojić odlučili potajno, da će u oči događaja potajno upitati poslanika za savjet; da je Zvono pošao k Dru. Nežiću te mu saopćio stvar te pitao ga za naslove Tume i Geruca, koje će oni maknuti na svoj račun; Nežić da nije odobravao i savjetovao, da sve ispričaju poslaniku, što mu je Zvono obećao za moment, kad bude jasno znao o čemu se radi. Zatim je Nežić otputovao u Kijev te mu rekao, da će on sve saopćiti generalu; da je posilni puk. Lukičevića njemu (Kašikoviću) pripovijedao, da je za tu stvar znao poručnik Čeh Smetana, koji služi u štabu; da je zatim Voroncov njima rekao, da putuje u Kijev te da će oni dobivati stan, hranu i mjesečno po 100 rub. a ako dobro provedu stvar, da će svaki dobiti po 15.000 rub; da su oni odgovorili, da im nije do novca i da je svako spreman položiti glavu samo za to, da njegovi doznadu da je ubio Lenina, ali da će od svega odustati ako vide, da škodi stvari; da su u tu stvar umiješani knezovi Vjazemski te da o njoj znade kontr-špionaža i general Polovcev; da je Ostojić pričao, da su u to umiješani i »kadeti« te da znade i Vremena vlada za to; da se oni nalaze u odredu partizana kao tobožnji Crnogorci, koji su pobjegli iz Avstr. robstva; da su ih nedavno upotrijebili da uapse u nekoj kartašnici jednog ruskog oficira te da su tada govorili, da su oni »Moldavani«. Da su na koncu obećali Kašikoviću, da će biti oprezni i da neće raditi bez njegovog savjeta.

Kašiković priča, da mu je (ostavljeno prazno mjesto V. K.) rekao, da se je nedavno obratio k njemu jedan »kadet« s molbom, da mu stavi na raspolaganje nekoliko odvažnih ljudi; ali da je on to odbio i rekao, da može to učiniti samo ako se k njemu obrati oficijalno Miljukov.

Popratak: Kad sam otilazio iz Odesa rekao mi je poslanik (posljednja riječ dodana rukom u ostavljeni prostor V. K.) neka istražim, što je na stvari, pa ako vidim da je stvar pogibeljna i bezizgledna, neka ih odmah dovedem natrag; ako pak vidim da je stvar dobra i da se može sakriti za leđima krupnih ljudi, neka ja uzmem stvar u ruke.

(Idući pasus pripisan je rukom i parafiran od Dr. Mandića).

28/7. Naši vojnici morali su, kako se čini surađivati kod namijećene restavracije monarhije po namisli dotičnih oficira. Sada je stvar uslijed Galičkog poraza pala, i većina ih se vraća doskora u Odesu.

Vladimir Koščak

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA X.

1957.

BROJ 1-4

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB